

Büyük Uygur Medeniyeti ve Uygur Müzik Kültürü

Feyzan Göher*

Giriş

Türk ve dünya tarihi içinde Uygurların önemli bir yeri vardır. Toplumsal yaşam, bilim, teknik ve sanattaki gelişimleri dikkat çekicidir. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmeleri, çeşitli alfabeler kullanılmaları, farklı dinleri kabul etmiş olmaları, kendilerine özgü bir matbaa geliştirmeleri, hukuk ve ticarete geldikleri nokta, dünya harikası niteliğinde su kanallarını inşa etmeleri, madenleri işleme konusundaki becerileri gibi pek çok olay ve durum Uygurları tarih sayfalarında ayrı bir yere koyar. Prof. Dr. Cemal Anadol ve arkadaşlarının 'Türk Kültürü ve Medeniyeti' (2007) kitabında da değinildiği üzere, Uygur Türklerinin kültürlerine dikkatleri çekmek, milli tarihimizin haşmeti bakımından çok önemlidir.

Literatür taraması niteliğindeki bu araştırmada, Uygur Türklerinin toplumsal değişimler içinde şekillenen kültürünü, ekonomik, dini, siyasi, sanatsal özelliklerini ve bu kültürel öğeler içinde müziğin yeri ve önemini incelemek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Uygurların kültür ve sanatlarını derinden etkileyen inançları, buluşları, çeşitli simgelerin anlamları, destanları, yaşam şekilleri araştırılmıştır. Ayrıca bu araştırmada ilk kez 'Uygur Göç Destanı' müzik ögesini içermesi bakımından ele alınmış; destanda bulunan önemli simgeler içinde müziğin yer aldığı, dolayısıyla adının geçtiği diğer unsurlarla birlikte müziğin ne kadar önemli ve kutsal bir yere konduğu tespit edilerek, vurgulanmıştır.

Uygur Devleti

Yaklaşık 300 yıl süre ile Göktürklerin inanç ve töreleri ile yoğrulan Uygur Devle-

*Yard. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü,
Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı

ti 744 yılında, Baykal Gölü'nün güneyindeki Orhun, Selenga ve Tola Nehirleri'nin bulunduğu bölgede kurulmuştur. Yerleşik yaşama geçene kadar durmadan hareket halinde olmuşlar, bu sayede büyük kültürlerle temas ederek, ticaret ve kültür açısından önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Uygurlar, savaş, soğuk hava ve tarıma elverişsiz topraklar nedeniyle 840'dan sonra Beşbalıg ve Turfan bölgesine göç etmişlerdir. (Ögel,1988:171-172-175; Gelişim Hachette,1993: 4273; Kafesoğlu,1995:122; Baykara,2001:41)

Uygurlar çeşitli Çin kaynaklarında Hoei-ho, Vei-ho, Hui-ho, Huei-hu, Wei-vu gibi adlarla anılmışlardır. (Mackerras,1968:95; İzgi,2000:13) 974'te tamamlanan Çince Kiu-Wu Tai adlı eserde 'Uygur' adının 'şahin sürati ile dolaşan ve hücum eden' anlamına geldiği belirtilmektedir. Diğer taraftan etimolojik açıdan incelendiğinde, 'Uygur' adının Uy (takip etmek) + gur (tarzında) kelimelerinin birleşmesinden oluştuğuna dair de görüşler vardır. (Kafesoğlu,1995:122) Uygurlar Dokuz Oğuzlarında dahil olduğu büyük bir kavimler birliğinden oluşmuşlardır. Bu kavimler birliği Çin kaynaklarında 'T'ie-to' ismiyle anılır. (Laszlo,1950: 41-42; Taşağıl,2004:113)

Uygurlar, kendilerinden önceki medeniyetlere göre pek çok açıdan hızlı gelişmişlerdir. Cevat Hey'et Uygurları eski Türk kavimleri içinde en medenisi kabul eder. (Hey'et,1996:19) Turan Şerafettin ise Uygur dönemini, İslam öncesi Türk tarihinin en parlak çağı olarak tanımlar. (Şerafettin,1990:75) Çin'den gelen bir elçilik heyetinin Uygur kağanına 'medeniyete şekil veren kağan' unvanını vermesi (Gömeç,-:66) boşa değildir. Gerek teknik, gerekse kültür açısından Uygur devletindeki ilerleme dikkate değer boyuttadır. Müzik ve diğer sanat dallarında da görülen bu gelişmenin en önemli nedenlerinden biri, Uygurların yerleşik yaşama geçmeleridir. Sürekli konargöçer olmamak, tarım, ticaret, sanat gibi pek çok alandaki çalışmaların devamı ve rahatlığı için büyük önem arz etmektedir.

Yerleşik hayata geçmelerinin önemli sonuçlarından birisi de teknikte sağladıkları ilerlemelerdir. Bu sayede taş üzerine yazılmış belgeler yerine, kâğıda yazılmış belgeler bırakmışlar ve bu durum Türk tarihi bakımında çok önemli sonuçlar doğurmuştur. (Budak, 2006:27; İzgi,2000:13)

Bugünkü Orta Asya Türklerinin büyük bölümü dil ve inanç yönünden Uygurlara dayanmaktadır. Karahanlı ve Çağatay edebiyatının köklerini teşkil eden Uygurlar, Doğu Türkçesini yüksek bir seviyeye çıkarmışlardır. (Ögel,1988:61)

Uygurlarda Devlet Yapısı, Hukuk ve Ekonomi

Çin kaynaklarında 'disiplinleri ve cezaları çok şiddetli, kendileri de çok cesurdurlar' diye tanımlanan (Ögel,1988:174) Uygurlarda devletin başında kağan bulunurdu. Kağanın bilge, cesur ve adil olmasına son derece önem verilmiştir. Kağan olmak için, ilke olarak yönetici aileden en akıllı, bilge ve erdemli olan kişi seçilirdi. Bu kişi eski kağanın oğlu olabileceği gibi, kardeşi, amcası, dayısı hatta bazı durumlarda annesi, karısı ya da kızı da olabilirdi.

Kağanlar gibi onların eşleri olan katunlar da (hanım/kadın) töre ile katunluk tahtına otururlardı. (Mackerras,1968:120) Sadece Türk soyundan gelen katunların çocukları veliaht olabiliyorlardı. Kağan öldüğü zaman yerine geçecek olan oğlu çok küçükse, katun oğlu adına devleti yönetirdi. (Gömeç,-:28)

Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen tımar sistemine benzer bir sistem olan yurtluk verme düzeni Uygurlarda görülmektedir. Şehzadelerin ve soylu beylerle onların boylarının emrine geniş bölge idareleri veriliyordu. Bu düzen Uygurlarda dönemin diğer Türk devletlerinde görülmeyen bambaşka bir ekonomik gelişmeye neden olmuştur. Kültürlü ve bilgili Uygur beyleri, bölgelerinde yatırım ve üretim faaliyetleri yapmışlardır. Bu sayede sadece kendi devletleri değil, hayvan üretimi ve çobanlığında görev verdikleri Moğollar, Tatarlar, Ce-

layir ve Kitan Kabileleri de ekonomik açıdan refaha kavuşmuşlardır. Hatta Celayir kavmi, Uygur kağanlarının develerini otlattıkları için kendilerini diğer kavimlerden ayrıcalıklı görürlerdi. Bu da Uygur devletinin gücünün göstergelerinden biridir. Uygurlar, çoğu Asya halkının yalnız beyleri değil, aynı zamanda velinimetleri, ekmek verenleri, hocaları da olmuşlardır. (Ögel, 1988:178-179; Ögel,1985a:33; İzgi,2000:67)

Uygur devleti, sanatçı ve bilim adamlarına değer ve destek vermiştir. Uygur Sarayında yerli ve yabancı tarihçiler, ozanlar, bilginler, müzikçiler, sanatçılar korunmuştur. Han ailesinin ve soyluların çocuklarına özel öğretmenler ders vermiştir. (Bozkurt,2005:107)

Uygurlar Türk töresinin pek çok prensibini, özellikle sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarla ilgili olanları yazılı belge haline getirmişlerdir.(Saray,2000:9) Ele geçen belgeler incelendiğinde Uygurlarda gelişmiş bir hukuk sisteminin olduğu anlaşılmaktadır. Uygur özel hukukunda trampa, velayet hakkı, faiz ve kefaletle borç alma, şarta bağlı vefaen gayrimenkul satışı, vasiyetname, evlat edinme, şarta bağlı azat, mal beyanı ve buna bağlı olarak alınan vergiler, işçi hakları, dul kalan işçi eşinin haklarının korunması ile ilgili belgelere rastlanmıştır. (Anadol ve diğerleri,2007:233; Saray, 2000:9)

Uygur ve Çin ticareti çok canlı olmuştur. (Baykara,2001:142) Her iki ülke arasında gidip gelen ticaret heyetleri ve özellikle T'ang sülalesi zamanında iki ülkenin birbirlerine verdikleri mallardaki artış bunun en açık örneğidir. (İzgi,2000:34) Uygur Hükümdarı Timuti zamanında Çin ile anlaşmalar yapılarak, karşılıklı elçi alışverişinde bulunulmuştur. İki ülke arasında sayıları 68'e ulaşan gümrük kapıları açılmış, bu kapılara atlarla gıda maddeleri getirilmiştir. Satılan mal üzerinden gümrük vergisi alınması bir düzene bağlanmıştır. (Anadol ve diğerleri,2007:204) Ekonomik ve kültürel açıdan önemli şehirleri ele geçirmeleri, Uygurların ilerlemesinde önemli bir faktördür. Doğu Türkistan'da Turfan, Kuça, Karasar gibi önemli merkezleri ele geçirmiş olmaları (Ögel,1988:187; Mackerras,1968:124) Uygurların ekonomik ve kültürel gelişimini olumlu etkilemiştir. Doğu Türkistan'daki bu kültür şehirleri için Uygur ve Tibet savaşları uzun yıllar sürmüştür. (Ögel, 2003: 348)

Uygurlar, Kırgızları ve Karlukları mağlup ederek kuzeybatılarındaki demir ve çelik kervanlarının yollarını ele geçirmişlerdir. (Hey'et,1996:65; Ögel,1988:188; İzgi,2000:13). Ticaret yollarını ele geçirmeleri şüphesiz Uygur ekonomisine çok katkı sağlamıştır.

Uygurlarda tüccarlık çok gelişmiş bir meslek kolu idi. Özellikle ipek, ipekli kumaş, hayvan ve değerli taş ticaretlerinde bulunmuşlardır. (Gömeç,-:67) Uygurlar ayrıca döneminin en iyi demir ve çelik işleyicilerindendir. Kılıç ve çeşitli silah yapımında usta oldukları bilinmektedir. Çinlilerin 'lishih' diye adlandırdığı ve demiri yiyen taş diye açıkladıkları, bileyi taşı da Uygur devletinde kullanılmıştır. Kılıç ve çeşitli silahların bilmesinde bu taştan yararlanılmıştır. (İzgi, 2000:53)

Tatar tuzu olarak da bilinen nişadır işletmeleri ticareti, boraks madeni, en iyi cins bakır oksit ve maden kömürü rezerv ve işletmeleri de yine Uygurların elindeydi. (Ögel, 1988: 212-213-214) Ayrıca Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin Türkistan seyahatnamesinde bu bölgede çıkarılan yeşim taşlarından söz edilir. Seyyah, bu bölgedeki insanların çok zengin olduğunu belirtir. (Eberhard, 1944:138-140) Wang Yen-Te ise Uygur seyahatnamesinde şöyle der: '*Bu topraklarda fakir insan yoktur. Onlar ihtiyacı olana yemek yardımı yaparlar. İnsanlar uzun ömürlüdür. Yüz yaşının üstünde yaşayan çoktur. Genç ölene pek rastlanmaz.*'(İzgi,2000:63) Bu bilgiler, Uygur devletinin yüksek bir refah seviyesine sahip olduğunu göstermektedir.

Doğu Türkistan Uygur Devleti 1209'da Cengiz Han'a bağlandıktan sonra, Tata-Tonga ve oğulları gibi pek çok Uygur, Cengiz Moğolları Devleti'nde yüksek idari görevler almış ve başta hayvancılık, tarım, dil, yazı olmak üzere Uygur kültürünün etkileri, Asya'nın doğusunda ve Batısında asırlarca hissedilmiştir. (Kafesoğlu,1995:129; Barthold,1947:522) Moğollar Uygurla-

ra son vermekle beraber, onların kuvvetli kültürlerine tabi olmuşlar ve Uygur yazısını almışlardır. Uygur kâtipleri ve devlet adamları bütün sivil idarede söz sahibi olmuşlardır. (Gömeç,-:84-85)

Uygurlarda Kültür

Farklı diller: Uygurların Batı ve Doğu dilleri ile yazıtlar yazdıkları bilinmektedir. 808 yılında tahta çıkan Uygur kağanının üç dille yazdırdığı 'Kara Balgasun Yazıtı' Türk kültürü bakımından büyük bir öneme sahiptir. (Ögel,1988:189-190) Döneminde bir yazıtın üç farklı dille yazılmış olması, kültürel açıdan gelinen gelişmeyi kanıtlar niteliktedir. Uygurlar her ne kadar Buda dinini Çin'den almışlarsa da, farklı diller bilmeleri sayesinde Buda dini hakkındaki çeşitli kaynakları, özellikle de Buda dininin ana kitapları olan Hint eserlerini Uygur Türkçesine çevirerek bu konuda Çinlilerden daha çok şey öğrenmişlerdir. (Hey'et,1996:61;Ögel,1988:206) Uygurlar, Sogdca ve Toharca'dan da kendi dillerine çeviriler yapmıştır. (Hey'et,1996:97) Uygurların farklı yabancı diller bilmelerinde, şüphesiz ticaret yollarını ellerinde bulundurmaları ve farklı ticaret kolonileri ile ilişki içinde bulunmalarının etkisi büyüktür. Uygurlar sadece kendi halkına değil, hâkimiyetleri altındaki boylara da okuma-yazma öğretmişlerdir. Çeşitli boy ve kabileleri eğittikleri pek çok kaynakta belirtilmektedir.

Çeşitli Alfabeler: Uygurlar ilk zamanlarda Göktürk alfabesini kullanmışlardır. Bu alfabe ile taş üzerine yazılmış kitabeleri olduğu gibi (Moyun Çur Han'a ait olan gibi), kâğıt üzerine yazılmış eserleri de vardır. Uygurlar daha sonra kendilerine ait olan Uygur alfabesini geliştirmişlerdir. Birkaç istisna haricinde harfleri birbirine bitişik olarak yazılan (Gömeç,-:85) Uygur alfabesi, Moğol ve Mançu alfabelerine esas teşkil etmiştir. Uygur alfabesi Asya'daki diğer Türkler arasında da kullanılmıştır. (Anadol ve diğerleri,2007:243) Moğollar zamanında yazılan Temür'ün tüzüğü ve Altın-Orda yarlıkları Uygur yazısıyla yazılmış; XV. Yüzyıl sonuna kadar devletlerarası yazışmalarda, paralar üzerinde Uygur yazısı kullanılmıştır. (Gömeç,-:85) Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında da bu alfabe biliniyordu. Örneğin Arabşah'ın Osmanlı şehzadelerine Uygur alfabesi ile yazılmış fermanları vardır. (Anadol ve diğerleri,2007:243). Tun-huang bölgesinde yapılan araştırmalarda birçok tarihi belge ve sanat eseri bulunmuştur. Türk tarihi açısından büyük öneme sahip bu Uygur belgeleri, Sogdça, Tibetçe, Hintçe, Uygur alfabesiyle ve Göktürkçe yazılmıştır.(Gömeç,-:62) Yeh-lü Ch'u-ts'ai Türkistan seyahatnamesinde bu bölgede Budist alfabesinin de kullanıldığını söz eder. Ancak kullanılan bu alfabenin okunuşunun yaygın Budist yazısından farklı olduğunu belirtir. (Eberhard,1944:140) Sogdlar'ın alfabelerini de kullanan Uygurlar, bu yazı sayesinde milli bir edebiyat geliştirmişlerdir.(Grousset,1982:132) Böğü Han Kitabesi'nde Göktürk harflerinin yanı sıra Sogd alfabesinin harfleri de bulunur. Sogd alfabesini kullanarak pek çok Mani metnini ve Farsça metinleri; ayrıca Sanskritçe'den ve Çince'den Budist metinlerini Uygurca'ya çevirmişlerdir. Bu şekilde Uygurlar, diğer Türk ve Moğol haklarına nazaran çok büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Hatta Cengiz Han zamanına kadar bu milletlerin pek çok alanda öğretmenliğini yapmışlardır.(Budak,2006:27) Uygurlar ayrıca 'Brahmi' adı verilen Hint alfabesini kullanmışlardır. (Anadol ve diğerleri,2007:243) Aramî yazısı ile de çeşitli belgeler bırakan Uygurların (Ögel, 1985a: 191) Arap alfabesini kullandıkları da bilinmektedir. (Gömeç, -:84)

Kütüphaneler: Her Uygur mabedinde bir kitaplık bulunurdu. Turfan şehri yakınında yapılan kazılarda rutubetsiz hava şartlarının da etkisiyle, günümüze kadar gelebilmiş çok değerli kitaplar bulunmuştur. Kütüphanelerdeki yüzlerce kitabın, yazılı belgenin, resim ve levhanın ise sel nedeni ile yok olduğu tahmin edilmektedir (Ögel,2003:211-212-353)

Matbaa ve Kağıt: 1900'lerin başında Turfan'da yapılan kazılar, büyük bir keşif olayıdır. Toprağın altından şimşir gibi sert ağaç parçalarına oyulmuş pek çok Uygur harfi çıkarılmıştır. Bunu takiben yüzlerce basılmış kitap bulunmuştur.(Âli ve Cumbur,1982; Gömeç,-:85) Bu önemli keşif, Uygurların matbaayı bulmuş ve kullanmış bir medeniyet olduğunu gözler önüne sermiştir. Daha sonraları Uygur ülkesi Cengiz Oğulları'nın eline geçtiğinde, Gazan İlhan zamanında (1295), kâğıt para basıldığı da bilinmektedir.(Anadol ve diğerleri,2007:480) Uygurlarda kâğıt kullanımı çok yaygındı. Pek çok Uygur belgesi ya da resminin çeşitli kâğıtlara yapıldığı bilinmektedir. Farklı amaç için kullanılan kâğıtların birbirlerinden ayrı oldukları anlaşılmaktadır.

Uygurların yazdıkları kitaplar, Çin kâğıdından daha farklı bir kâğıda basılmıştır. Uygurların kendi kâğıt imal şekilleri olduğu açıktır.(Gömeç,-:85) Çinli yazar Yü-cı-tang'ın belirttiğine göre Uygurlarda resmi işler için özel bir yazı kâğıdı kullanılmaktaydı.(Uluğtuğ, 1996: 74).

Tarım ve Tarım Ürünleri: Wang Yen-te seyahatnamesinde Uygurlardaki detaylı sulama sistemleri, büyük değirmenler, başta karpuz ve üzüm olmak üzere yetiştirilen çeşitli tarım ürünleri, özel cins atların yetiştirildiği alanları özellikle ele alınmıştır. (İzgi,2000:34-57) Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre arpa, buğday, fasulye ekimi yapan Uygur Türkleri, ağaçtan, demirden ve kemikten ziraat aletleri kullanıyorlardı.(Gömeç,-:67) Şeker kamışı, armudun yanı sıra bu bölgede yetişen kavunlar, Yeh-lü Ch'u-ts'ai'nin seyahatnamesinde '*içine bir tilkinin saklanabileceği kadar büyük*' olarak tanımlanmıştır.(Eberhard, 1944:141) Uygurlarda 'kağun' adıyla bilinen kavunlar, hem taze olarak hem de turşusu yapılarak tüketilirdi.(Baykara, 2001:128) Yetiştirdikleri üzümlerle yaptıkları pekmez ve şaraplar dönemlerinde büyük üne sahiptir. (Kafesoğlu,1995:306; Eberhard,1944:139) Çinli seyyahlar Uygur devletinde, Çin'de görmedikleri değişik bitki ve meyvelerden hayretle söz etmişler, yirmiden fazla bitki tohumunu Çin'e götürmüşlerdir.(Gömeç,-:84) Uygurlar zengin bir mutfak kültürüne sahipti. Türkler tarafından 'mutfak' için kullanılan en eski ve köklü sözcük Uygurlardan gelen 'aşlık' sözüdür. (Ögel, 1985c:37)

Hayvancılık: Uygurlarda hayvancılıkla ilgili önemli gelişmeler olmuştur. Uygur soyluları ve boyları ayrı renkte ve özel cins atlar yetiştirmişlerdir.(Türkdoğan,2004:159) Uygurlar farklı boylara ait atların renk ve cinslerini büyük bir düzen içinde ayırır, bu konudaki birlik ve düzene çok dikkat ederlerdi. (Ögel,1985a:121) Çinli elçi Wang Yen-Te, Uygurların eti çok lezzetli olan koyunlar yetiştirdiğini belirtmiştir. (İzgi,2000:53)

Karızlar – Dev Sulama Sistemi: Bazı bilim insanlarınca yeraltındaki Çin Seddi olarak tanımlanan karızlar, Uygur Türklerinin yaratmış olduğu bir medeniyet mucizesidir. Karız, eşsiz bir yeraltı sistemidir. Yapıldıkları dönem düşünüldüğünde, bir teknoloji ve matematik harikası olmanın yanı sıra, ekonomik ve sosyolojik olarak birlikte yaşama kültürü yaratması açısından da bir uygarlık harikasıdır.(Özden,2006:67) Turfan'da bulunan yeraltı sarnıçları, sulama kanalları, kuyuları olağanüstü bir medeniyetin varlığını ispatlar şekilde bugün de kısmen ayakta durmaktadır.

Turfan bölgesinde yazın müthiş bir sıcaklık hâkimdir. Öyle ki Uygurlar devleti döneminde yazın kalay tencerelerin, kuma gömülerek eritildiğinden söz edilir.(Eberhard, 1944:141) Bu bölgedeki aşırı yüksek sıcaklık pek çok kaynakta yer alır. Gezinilerden öğrenildiğine göre sıcaklığa rağmen, ovanın altında pek çok yeraltı suyu vardı ve Uygurlar sayısız kuyu ve sulama sistemi ile ovalardaki tarlalarını bu sularla suluyorlardı.(İzgi,2000:46) Uygurlar, tarım alanlarını, karızlar vasıtasıyla yüzlerce yıldır çöl ortasında sızıntı ve buharlaşma olmadan sulamışlardır.(Donat,2006)

Bugün Çin sınırları içindeki Uygur özerk bölgesinde (Sinciang) bulunan sulama kanalları için

Çinliler, 'Çin Seddi kadar önemli' demektedirler.(Donat,2006) Bir karızın uzunluğu 4 – 60 km. arasındadır. Toplam karız uzunluğu ise, 5100 km.'yi bulmaktadır. Esas itibarıyla dikey kuyulardan, yeraltı ve yerüstü kanallarından ve küçük su depolarından oluşan karız sisteminin işleminde yerçekimi kuvvetinden yararlanır.(Özden,2006:67-68-72; Donat,2006) Karızlar, Uygurların dönemlerinde bilim ve teknikte ne kadar ileri gittiklerinin bir göstergesidir.

Karızların inşasının daha eskilere dayandığı görüşü olsa da, MS. V ve VI: yüzyıllarda inşasının başladığı görüşü mantıklıdır. Rus bilgini Grumm-Grjimaş, karızlar için şunları söyler: '*Uygurların olağanüstü zekâsıyla Turfan'da yaratmış oldukları heybetli antik Karız su kuruluşu, Uygurlarda tarımın çok eski dönemlerden itibaren yüksek derecede geliştiğini gösterir. Uygurların karızı, Mısırlıların piramitlerinden geri kalmayan, insana parmak ısırtan su yolu kuruluşudur.*' (Özden, 2006: 75)

Turfan ve Lou-lan'da yapılan kazılarda Uygur Devleti döneminden kalma eşkenar dörtgen şekillere, helezon yaprak motiflere sahip küçük yünlü dokumalar ve çeşitli mitolojik hayvan figürleriyle, bulut ve çiçek resimleriyle süslü ipekli kumaşlar bulunmuştur. (Türkmen,2001:50) Uygurlar duvarları halılarla süslemişler, ayrıca hasır örme tekniklerini çok iyi kullanmışlardır. (Ögel, 1985c:155-160)

Tip: Rahmeti Bey'in tercüme ettiği Uygur Tıp kitaplarında, bazı bitkilerin çeşitli hastalıklara ilaç olarak tavsiye edildiği görülmektedir. Bu kitaplarda bir yaraya pamukla nasıl tampon yapılacağı gibi pek çok bilgi detaylı olarak anlatılmıştır. (Ögel,1985a:361-378) Uygurlar döneminden günümüze gelen ilaç tarifi ve reçetelerde 'kaşak yıldıız' dedikleri kandara sazı bitkisinden söz edilir. (Ögel, 1985c: 195)

Mimari ve Ahşap Ustalığı: Mimari tekniği bakımından Uygur binaları başlıca iki kısma ayrılır: Kesme taştan yapılmış kubbeli binalar ve Budist Hint mimarisinin etkisi hissedilen Stupa tipindeki binalar.(Ögel,2003:353) Hem arkeolojik bulgulardan, hem de duvar resimlerinden anlaşıldığı üzere, Uygurlarda süslü taht köşkleri, saraylar, surlar, süslü kapılar büyük ihtişama sahiptir.(Ögel,1985a:216-226,291) Uygur Türkleri daha Orkun kıyılarında, Ordu-Balık'ta iken Çin mimari tekniklerini biliyorlardı. Arkeolojik kalıntılardan ve metinlerden anlaşıldığına göre, Uygurların inşa ettikleri yapılar arasında şunlar sayılabilir: Balık(surlu şehir veya kale), ordu-balık / ordu-tigin (içinde hükümdar kalesi olan surlu şehir), uluş (köy), ködüş (dini külliye), burkan-orun (Budist tapınak), ediz-ev (kule tapınak), stupa (Budist türbe) ve kalık (yüksek köşk) (Gömeç,-: 87) Bir Uygur şehri olan Hoço'da (İdikut)harabeler muazzam surlarla çevrilmiştir. Bazı yerlerde yüksekliği 20. metreyi bulan surlar, Çin Seddi'ndeki gibi sıkıştırılmış çamur ve taştan yapılmıştır.(Ögel,1951:366) Sıradan binaların genellikle çamur, toprak karışımı bir tür kerpiçten yapıldığı tahmin edilmektedir.(Kafesoğlu,1995:309)

Uygurların mimari eserlerinde Türk ottag ve ordu geleneği, eski Orta Asya ve Çin geleneği ile birleşmiştir denilebilir. Malzeme olarak aşı boyalı ve yaldızlı ağaç, balçık tuğla ve taşın yanı sıra oymalı keramik ve sırlı tuğla da kullanılmıştır.(Gömeç,-:87) Prof. Dr. Gründwedel tarafından Uygurlara ait 9 harabe tespit edilmiştir. Günümüze kadar gelebilmiş olan ve Turfan'ın güney bölümünde bulunan kesme taşlardan yapılmış bir Uygur bina kalıntısı, adeta saray azametindedir ve Uygur dönemi mimarisi hakkında önemli ipuçları verir.(Ögel,2003:359) Uygur çağında bazı şehir duvarları da kesme taşlarla süslenmiştir.(Ögel,1985a:201)

Turfan ovasında günümüzde pek ağaç yoktur. Ancak nemsiz havanın da etkisiyle günümüze kadar gelebilmiş Uygur kalıntılarında anlaşıldığına göre Uygur yapılarında ağaç önemli bir

yer tutuyordu. Uygur evlerinde pencereler genellikle evin dışına doğru değil, evin ortasındaki bir avluya bakıyordu. Bunun başlıca nedeni sıcaktan ve kum fırtınalarından korunma olmalı. (Ögel,1985c:67) Uygurlar ileri çatı teknikleri, ileri duvar yapma teknikleri, badana yapıları, yapılarda yer alan tahta kafesleri, ahşap ve taş sütunları ile dönemlerine göre önemli bir ilerleme göstermişlerdir.(Ögel,1985c:81-86-87-93-95) Uygurların süslü ahşap yazı masaları, sehpa-lar, ayak yastıkları, kürsüler, müzik aleti sehpaları, şamdanlar, kandiller kullandıkları bilinmektedir. (Ögel, 1985c: 256-258)

Edebiyat: Uygurların Turfan'da geliştirdikleri edebiyat iki kısma ayrılabilir: Maniheist Edebiyat ve Budist Edebiyat.(Hey'et,1996:97) Orkun-Selenge, Yenisey, Turfan, Koço, Hotan ve diğer bölgelerdeki kazılarda, çoğu Budist ve Manihesit dua kitapları ve öğüt kitapları bulunmuştur. Uygurlar, pek çok dilden yaptıkları çevirilerle edebi yönlerini geliştirmişlerdir. (Gömeç,-:84) Uygur Mani edebiyatı, özenilerek yazılmış ilahiler, günah çıkarma formülleri, vaazlar ve efsaneler şeklinde zamanımıza kadar gelmiştir. (İzgi, 2000: 20)

Tiyatro: Ortaasya Türklerinde güzel sanatlara büyük bir ilgi vardı. Dans, müzik ve toplu eğlenceler çok sevilirdi.(Anadol ve diğerleri,2007:617) Uygurlarda bu eğlenceler içinde nitelikli tiyatro gösterileri bulunurdu. Uygurların pandomim ve tiyatro sanatlarında eserler verdikleri bilinmektedir. (Aslanapa,1992: 302-303) Wang Yen-Te seyahatnamesinde Uygurlarda oynanan sahne oyunlarından söz eder.(İzgi,2000:66) Yapılan kazılarda da Uygurlarda tiyatro eserlerine ve tiyatro sanatına ait çeşitli belgelere rastlanmıştır.(Çeçen,2003:172)

Deprem ve seller nedeniyle büyük kısmı tahrip olmuş olan kalıntıların duvarlarında günümüze gelebilen çeşitli fresk ve resimler sanatsal nitelikleriyle dikkat çekmektedirler. (Ögel,2003:359) Örneğin Koço'da dokuzuncu Bezeklik tapınağında bir freskoda simetrik olarak yerleştirilmiş bir ejder çifti günümüze gelebilmiş güzel örneklerdendir. (Çoruhlu, 1999:225) Benzer şekilde Uygur sanatına ait pek çok fresko ve resimler mabetlerin, tapınakların duvarlarında yer almaktadır.

Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Turfan, Hoten şehirlerinde çömlekçilik sanatı çok gelişmiştir. Heykel sanatında ise Orta Asya'da Gandara, Tohar, Göktürk, ilk Uygur ve Geç Uygur üslupları olmak üzere beş üsluptan söz edilebilir. Başlangıçta normal insan boyutlarındaki heykeller giderek yerlerini on metreyi aşan heykellere bırakmıştır. Kızıl'da bulunan diz çökmüş halde, omzunda yük taşıyan 47 cm. boyundaki alçı heykel VIII ve IX. yüzyıl Uygur heykel sanatı için karakteristik bir özellik taşır. Uygur Türklerinin heykel sanatlarıyla ilgili örnekleri Kuça, Hoten ve Akterek gibi şehirlerde bulunmuştur.(Gömeç,-:89)

Uygurlar, zaman içinde farklı din ve inanışlara sahip olmuşlardır. Bu dinlerin Uygur kültürünün gelişmesinde ve şekillenmesinde önemli rolleri vardır:

Farklı Dinler ve Uygur Sanatına Etkileri

Uygurlar ve Şamanizm: Uygurların başlangıçta Şamanlık (Kamlık) inancına sahip oldukları bilinmektedir. Bu inancın gelenekleri, Uygurlar başka dinleri benimsediklerinde de halk içinde yaşamaya devam etmiştir. Pek çok kaynak, Şamanlığı bir din olarak belirtir. Ancak Şamanlığın tam olarak teşekkül etmiş bir din olduğunu söyleyebilecek bulgular yetersizdir. Şamanlık, en kısa tanımıyla, ata ruhlarına, doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir Asya inancıdır. (Dinler Tarihi Ansiklopedisi,1999:28; Hey'et,1996:59). Tam teşekkül etmiş bir din olarak adlandıramadığımız Şamanizm inancı, Uygurların hayatında önemli bir yer tutmuştur. Şamanizm, Şamanlar (kamlar) ve Şaman davulu, Türk tarihi, mitolojisi ve Türk müzik tarihi için önemli bir yere sahiptir. Şamanizm inancında, kutsal güçler ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapan din adamlarının (şamanların) toplum için çok önemli bir yeri vardır. Ancak bazı kaynaklara gö-

re Uygurlarda 'kam' sözü, din adamından çok büyücü, sihirbaz anlamında kullanılmıştır.(Cafe-roğlu,1968:163) Törenleri düzenleyen, hastalıklara çare bulan, koruyucu ruhları çağıran, kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştıran, ruhları ölümler âlemine gönderen, insanları kötü ruhlardan koruyan, gelecekte haber veren şamanın, (Çoruhlu,2002: 61) en önemli tamamlayıcıları kıyafeti ve davuludur. Diğer pek çok Türk devleti gibi Uygurlarda da davul, dini ya da siyasi anlamları da barındıran temel bir müzik aletidir. Davul, kimi zaman şamanın göğe yükselmesini ya da yer altına inmesini sağlayan bir aracı, bineği (atı) vazifesini görür.(Drury,1996:76) Şaman davulunun yapıldığı malzeme ve üzerine işlenen resimler çeşitli simgesel anlamlar içermektedir.

Şamanlar tören sırasında sadece davul çalmaz, aynı zamanda ilahiler de söylerdi. Ruhlar âleminde karşılaştığı duruma göre, ilahi söylerken sesini yükseltir ya da alçaltırdı.(Çoruhlu, 2002:87; Kaygısız,2000:65). Melodiler doğaçtan yapılırdı.(Ak,-:35) Şamanlar yeraltından gelen sesleri taklit ederken davulu kullanır, bunun için davulu yere vururlardı. Davuldan kimi zaman cızırtıya benzer cılız, kimi zamansa gök gürültüsüne benzeyen kuvvetli sesler çıkartan Şamanların zaman zaman çan ve zil kullandığı da bilinmektedir.(Çoruhlu, 2002: 87,88). Ancak yine de ilahilerde insan sesi asıl önemli olandı ve müzik aleti genelde ritme eşlik etme, ritmi belirleme işlevine sahipti.(Ak,-:35) Uygurlarda Şaman şarkılar söylemek ve dans etmek sureti ile hasta tedavi seansları ve merasimler yapardı.(istiklalgazetesi.com.tr) Uygurlar daha sonra farklı inanışları seçseler de, Şamanizmin birçok geleneği diğer dinler içinde devam etmiştir.(İnan,1926: 25) Hatta 765 yılında Çin'e yardım için giden Tutuk-Alp komutasındaki Uygurların kafilesinde iki şamanın bulunduğu ve törenler sırasında dans ettiği çeşitli kaynaklarda belirtilir.(Mackerras, 1968:80)

Uygurlar ve Budizm: Coğrafi açıdan Uygur ve Çin uygarlığının yakınlığı dolayısıyla, aralarında ticari ilişkinin yanı sıra kültürel etkileşim de gerçekleşmiştir. Nitekim Çin İmparatorluğu'nda yaygın olan Buda dini, yavaş yavaş Türkler arasında da yaygınlaşmıştır.

Buda dini, 572 senesinden sonra Göktürkler arasında yayılmaya başlasa da, soylu devlet erkânı dışında pek etkili olamamıştır. Bu dinin 'et yemeyi' ve 'savaş yapmayı' yasaklaması Türklerin gelenek ve görenekleriyle uyumsuzdu. Uygurlarsa Buda dinini söz konusu noktalarda değiştirerek kabul ettiler. Böylece Uygurlar, yeryüzünde ilk ve son 'et yiyen yaylacı budistler' olmuşlardır. Ayrıca Buda tapınaklarında ok ve mızrak atış talimleri yapmak, Uygurlar dışında Budist dünyasının hiçbir yerinde görülmeyen bir olaydır. Uygurlar Buda dinini benimseler de eski Türk inançlarını bırakmamışlardır. Şamanist inancın devamı olan yer tanrıya kurban verme, kötü ruhları kovmak için altın ve gümüş kaplarla su serpmeye gelenekleri yaşamıştır.(Ögel, 1988: 175-208-210)

Uygurların Budist eserleri Koço, Yar, Hoto, Murtuk ve Tuyuk'daki mabetlerin ve manastırların harabelerinin keşfi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu kazılarda çeşitli sanat eserlerinin yanı sıra Sanskrit, Tohar, Çin ve Tibet dillerinden Uygurca'ya çevrilmiş pek çok dini eser de bulunmuştur.(Anadol ve diğerleri,2007:225) Bazı Türk devletlerinin aksine Uygur mezarlarında 'taşnine' olarak adlandırılan heykellerin varlığına rastlanmamıştır. (Barthold,1947:522) Bu durum Budizm ile bağdaştırılsa da, Uygurların hiçbir döneminde mezarlarda heykel dikildiğine dair bir kanıt bulunmamıştır.

Uygurlar Budizm'den sonra genel olarak Mani dinini seçseler de, Budizm inancı da toplum içinde devam etmiştir.

Uygurlar ve Mani Dini: Uygurlar 762 yılından itibaren Mani dinini kabul etmeye başlamışlardır. Uygur Hükümdarı Böğü Han, Çin hükümet merkezi olan Lo-yang'a gittiğinde, Mani di-

ni rahipleriyle karşılaşmış, bu dini kabul ederek Orhun havalisindeki Uygur merkezine dönerken, orada Mani dinini yaymak için dört rahip götürmüştür. (Saray, 2000:9; Anadolu ve diğerleri,2007:221; Baykara,2001:194; Divitçioğlu,2006:18; Tekin,1962:27; İzgi, 2000:18) Bunu takiben Uygur merkezinde pek çok Mani mabedi yapılmıştır.(Grousset,1980:131) Uygur Türkçesinde 'bilgin' ve 'filozof' anlamlarına gelen 'Bögü' adını taşıyan kağanın kendisi de savaşçı bir hükümdar olmaktan çok filozof ve bilge idi.(Ögel,1988:181) Onun bu yanı, sanat ve bilime önem veren Mani dinine ilgi duymasındaki en önemli neden olmalıdır.

Uygurların 'moçak' adını verdikleri Mani rahiplerinin gelişiyile başlayan süreç sonunda (Ögel, 1988:184), Mani dini Uygurlar arasında hızla yayılmış ve resmi din olmuştur. Mani dininin Uygur Türklerinin savaşçılık özelliğini kaybettiği düşünülmektedir. Mani dininin bu yönü şüphesiz doğrudur. Fakat bunun yanı sıra yüksek ahlak seviyesi, edebiyat, müzik ve resim sanatlarına önem vermesi bu dinin diğer önemli özelliklerindedir (Budak,2006:27; Gelişim Hachette,1993:4273; Hey'et,1996:20; Baykara,2001:41; Gömeç,-:44-45; İzgi,2000:20; İzgi, turkoloji.cu.edu.tr). Mani dininin kendine has bir sanat anlayışı vardır. Bu dinin kurucusu olan Mani'nin de bir ressam olduğu bilinmektedir. Orta Asya'daki Mani metinleri dikkatle incelenmeden bile tanınabilecek özelliktedirler. En iyi mürekkeple, en mükemmel kâğıda ve çok güzel bir yazı ile yazılmış olan bu metinler aynı zamanda çok güzel minyatürlerle de süslenmişlerdir. Mani dinine ait en önemli metinlerin, ilahi şeklinde söylendiği ve yazıldığı bilinmektedir. Örneğin 'Huastuanıf' adlı ilahi, Mani metinleri arasında en önemlisi olarak gösterilmektedir.(Anadol ve diğerleri, 2007:223)

Uygurlarda Mani dini, diğer Manihaist toplumlara göre biraz farklılık gösterir. Örneğin, Avrupa seyyahlar, Uygurların mabetlerinde bulunan idollere tapmadıklarını, Tanrı'nın tek ve gayrimaddi olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. Nitekim Uygur Türklerinin hem Budizm hem de Maniheizm çağında tek Tanrı'ya inandıkları bilinmektedir. (Gömeç,-: 86) Kansu bölgesinde yaşayan Uygurlar, Mani dininden sonra tekrar Budizme dönüş yapmışlardır. (Gömeç,-:66; İzgi, 2000:27)

Uygurlarda Diğer Dinler ve İnanışlar: Uygurlar yukarıda sözü edilen dinler dışında başka dinlere de kısmen ya da kısa zamanlı da olsa tabi olmuşlardır. Orta Asya'daki kazılarda 'Nesrutilik' ile ilgili Uygurca metinler bulunmuştur. Ayrıca Turfan bölgesinde Nesrutilere ait mabetler ortaya çıkarılmıştır. (Anadol ve diğerleri,225; Esin,1985:12; Hey'et,1996:21; Ögel,1985a:121) Bu durum Uygurlar arasında Nesrutilik inancının da bir dönem yer bulduğunu göstermektedir. Kısa bir dönem belli bir bölgede Hıristiyanlık etkileri de görülmüştür. (Kafesoğlu;1995:129) Ayrıca Yüan hanedanlığı zamanında koruma altına alınan Lamaizm'in Uygurlara etkisi görülür.(Gömeç,-:87) Karahanlılar döneminde ve sonrasında Çağatay hanedanından Tarmaşırın 1326'da İslamiyeti kabul ederek Alaaddin adını almasından sonra Uygurlar içinde Müslümanlık yayılmaya başlamıştır. (Grolier Ansiklopedisi, 1993: 353; Gömeç,-:70)

Uygurlarda din ve vicdan hürriyeti: Uygurlar inanç alanında serbest ve hoşgörülü olmuşlardır.(İzgi,2000:18-19) Farklı dinler benimsemiş olan Uygurlar, bu değişimler sırasında kendi halkına inanç açısından baskı yapmadıkları gibi, idarelerinde yaşayan diğer kavimlerin dinlerine de karışmamışlar, hatta komşu ülkelerden başka dinlere mensup insanları ülkeye davet etmişler, din ve vicdan hürriyeti konusunda son derece hoş görülü olmuşlardır.(Saray, 2000:9)

Uygurların inanç çeşitliliği, kültürel, sanatsal çeşitliliğinde bir etken olarak kabul edilebilir.

Uygurlarda Müzik

Uygurlar döneminde müzik her yönüyle çok hızlı gelişmiştir. Bunda en önemli faktörlerden birisi, yerleşik yaşama geçiştir. Yerleşik yaşama geçişle birlikte köyler, kasabalar ve kentler ku-

rulmuş; toplum içinde farklı uğraşlar, meslek grupları doğmuş, çeşitli toplumsal ve ekonomik katmanlar oluşmuştur. Bütün bunlar doğal olarak müzik yaşamını ve kültürünü derinden etkilemiştir. Açık yer müziği-kapalı yer müziği; halk müziği-saray müziği, köy müziği-kent müziği gibi ayrılaşmalar da yerleşik yaşama geçişin bir sonucu olarak belirginleşmiştir. (Uçan,2000:74 ; Ak,-:37) Aynı zamanda uzun süre tabi oldukları Mani dininin bilim ve sanata çok önem vermesi de Uygurlarda müziğin gelişmesine etkindir.

Uygurlar döneminde müzik Göktürkler dönemine göre çok daha çeşitlenip zenginleşmiş olarak devlet, toplum ve birey yaşamının, din ve devlet törenlerinin, bayram, şölen ve eğlencelerin ve günlük yaşamın vazgeçilmez öğelerinden biri haline gelmiştir (Ak,-:37)

Uygur hükümdarları Han ve T'ang dönemlerinde Türkistan'a gelen Çinli seyyahlar burada müziğin çok gelişmiş olduğunu belirtmişlerdir. Hatta bazı ünlü Çinli musikîşinaslar, Doğu Türkistan'a gelerek Uygurlardan müzik eğitimi almışlar, pek çok Türk çalgısını da Çin'e götürmüşlerdir.(Gömeç,-:88)

Çin elçisi Wang Yen-Te, Uygur Devleti'ni ziyareti sırasında pek çok yerde müzisyenlerle karşılaştığını, Beş-Balıg'ın yakınlarında bulunan bir gölde kayık gezisi yaparken her taraftan müzik nağmelerinin yükseldiğini belirtir. (İzgi ,2000:65-66) Wang Yen-Te Uygurları şöyle anlatır: '*Onlar seyahat ederken pek çoğu müzik aletlerini yanlarında taşırlar. Toplanmış gruplar halinde seyahat ederken, kendi aralarında müzik çalmaktan çok hoşlanırlar*' (İzgi, 2000: 60,61)

Kopuz Uygurların en çok kullandığı müzik aletidir.(Çeçen,2003:174) Çinlilerin Hyu-pu (veya K'ung-hou, K'ang-heau) dedikleri kopuz, bozkır Türk folklorunda çok önemli yeri olan bir çalgıdır. Destanlar, kahramanlık menkıbeleri, aşk türküleri kopuz eşliğinde çalınarak söylenir.(Kafesoğlu,1995:328) Wang Yen-Te seyahatnamesinde Uygurların iki çeşit müzik aletinden söz eder.(Ögel, 1988: 211) Tarifine göre bu çalgıların kopuz ve ona benzer yapıda bir başka çalgı olduğu söylenebilir. Nitekim, 'kobuz' olarak belirtilen müzik aletine Uygur metinlerinde rastlanmaktadır.(Caferoğlu,1968:179) Çinli elçi Wang Yen-Te seyahatnamesinde şöyle demektedir: '*Onlar müziklerinde pek çok K'ung-hou (kopuz) kullanırlar*' (İzgi, 2000:57)

Uygurlarda kopuz çeşitli hikâyelere de konu olmuştur. Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi şöyledir: '*Çok güzel kopuz çalan bir prens vardı. Bir gün, eli kopuz çalarak ve ağzı da şarkı söyleyerek oturuyordu. Bunun üzerine ulu ve budunun hepsi toplandı ve büyük bir hayranlıkla, ağlayarak prensi dinlediler.*' (Ögel,1985a:208-209 ; Budak,2006:30)

Uygurların resmi çalgıları 'küvürdetmek' (gümbürdetmek) fiilinden türemiş olan (Tuğlacı,1986:4) 'kövrük' (ya da küvrük) denilen altınlı davul ve altınlı borudur. Altınlı davul ve boru ile altınlı bayraklar (sancaklar) kağanlık simgeleridir. (Uçan,2000:30; Gazimihal,1975:18) Türklerde altınlı davul ve boru geleneği büyük önem taşır: '*At saldı, karu vardı, kılıç vardı, gümbür gümbür davullar çalındı, burması altın borular çalındı...*' (Dede Korkut'tan aktaran: Ögel, 1984: 365)

Tanbur Uygurların severek çaldıkları diğer bir çalgıdır. Bugün bile Sinciang bölgesinden yaşayan Uygurlar arasında tanburun Uygurların uğur tanrısı Hızır tarafından koyun bağırsaklardan yapıldığı efsanesi anlatılır. Uygur çalgılarının en uzun olan tanburun boyu bir metreyi geçer. Dut veya gül ağacından yapılan tanburun beş teli vardır. Bir rivayete göre, Damollah Sayip Belih adlı Uygur müzisyen tanburu çalarken, etrafında yüzlerce tarlakuşu uçuşmuş, tanburun güzel sesine bayılan bu kuşların çoğu tanbura çarparak ölmüştür. Bu rivayet, Uygurlar arasında tanburun çekiciliğini ortaya koyar. (turkish.cri.cn)

Uçan'a göre (2000) Uygurlar döneminde ses sisteminin 7-8 perdeye ulaşmış olmasının doğal bir sonucu olarak, önceki dönemlere göre daha uzun motifli, incelerden kalınlara doğru da-

ha büyük adımlı, genel olarak daha çok modâl yapılanma temeli üzerine kurulu olmaları beklenir. Bu dönemde oniki perdeli Türk müziği ses sistemi kökleşerek, onyedili perdeli Türk müziği ses sistemine giden yolda önemli adımlar atıldı. (Budak, 2006:34; Uçan, 2000: 75)

Uygurlarda 'Tuğ takımı' devletin resmi-askeri müzik topluluğudur.(Uçan,2000:30) Tuğ takımlarında yırağ, küvrük/kövrük, borguy gibi müzik aletlerinin yer aldığı bilinmektedir. (Tuğlacı,1986:3) Uygur bandolarının varlığı pek çok kaynakta belirtilmiştir. Uygur bandolarında da-til başta olmak üzere çeşitli boru ve farklı çalgılar yer almıştır. (Kafesoğlu,1995: 328)

Daha önce de söz edildiği üzere Türk müzik tarihinde ilk kez Uygurlar döneminde somut biçimde saray müziği, halk müziği, kent müziği, köy (kır) müziği biçiminde ayırılma ve türleşme başlamıştır. Kullanılan çalgıların tür ve çeşitliliği, çalınış biçimleri açısından da bu farklılık gözlenebilmektedir.

Uygurlar döneminde doğaçlamanın yanı sıra besteleme (bağdama) yöntemi de önem kazandı. Sadece usta çırak ilişkisi değil, yazıp okuyarak müzik yapma yöntemi uygulanıyordu. Bilinen en eski notaya dayalı müzik yapan Türk devleti Uygurlardır. Sınırlı da olsa, Türklerin tarihinde bilinen ilk nota yazısı bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazıda her bir ses için Uygur alfabesinden alındığı tahmin edilen çeşitli işaretler kullanıldığı sanılmaktadır. Nitekim Çağatayca'ya geçen 'ayalgu' sözcüğünün Uygur Türkçesi kökenli olduğu ve diğer anlamlarından önce en başta 'nota yazısı' anlamına geldiği düşünülmektedir. Uygur müzisyenlerinin 'müzik yazısı'na bakarak çalgı çaldıklarını ve müzik yapıtlarını tamamen öğrenip, yanlışsız, düzgün biçimde seslendirdiklerine ilişkin güvenilir gözlem ve değerlendirmeler bulunmaktadır.(Uçan,2000:31-75-92) Uygur müzisyenlerinin, müzik yazısından (bir çeşit notadan) çaldıklarına ilişkin sağlam ve inanılır bir gözlem Tansukname'de yer alır. (Ak,-:38; Gazimihal,1975:20; Budak,2008:28) Uygurların III. Yüzyıldan itibaren Sasanî İran'da geliştirilmiş olan 'Mani nota yazısı'nı kullandıkları da tahmin edilmektedir. (Budak, 2006: 28; Ak,-: 24)

Türk müziğinde gerçek Uygur üslubunun IX. yüzyılda görülmeye başlandığı, X. yüzyılda geliştiği, XI ve XII. yüzyılda olgunluğa eriştiği sanılmaktadır. Uygular, Çin, Hint ve İran müzikleri ile sıkı ilişki içinde olmuşlardır. Hatta Japon ve Kore müzikleri ile de etkileşim içinde bulunmuşlardır. (Uçan,2000:32-118 ; Ak,-:38) Uygurlar döneminde Türk müziği çeşitli iç ve dış dinamikler ve etkileşimler sonucunda çok yönlü ve kapsamlı bir gelişme göstermiştir. İpek Yolu ve diğer ticaret yolları çevresinde kurulmuş olmaları müzikal anlamda gelişim ve etkileşimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Uygur devleti dağılınca bu yetenekli Türklerin müzik mirası, yeni egemenlik kuran Moğollarla batıya ve İslam dünyasına geçip, yayılma sürecine girmiştir. (Uçan,2000:32-75 ; Ak,-:38).

Uygur Törenlerinde Müzik

Kaynaklarda Uygurların pek çok tören ve festivalinden söz edilir. Bu törenlerde müziğin önemli bir yeri vardır. Çeşitli törenlerde müziğin kullanımına ilişkin örnekler aşağıda sunulmuştur:

Uygurlar doğan güneşi üç veya dokuz defa selamladıkları bir tören düzenlerlerdi. Çin elçisi, Türklerin bu töreni doğudaki Çin İmparatorunu selamlamak için yaptığını belirtse de, bu selamlama aslında doğuya, güneşe yapılan bir selamlamadır. Çünkü Türklerde güneşe ve onun doğduğu yer olan doğu yönüne büyük bir saygı vardır. (Baykara,2001:54; Ögel,1988:207) Çin elçisi bu törenin amacını farklı belirtmiş olsa da seyahatnamesinden bu törende müziğin yer aldığı anlaşılmaktadır. Çin elçisi Wang Yen-Te seyahatnamesinde şöyle der: '*Doğuya yapılan se-*

lam sırasında bir müzisyen elinde tuttuğu taştan yapılmış bir çan ile seremoni için tempo tutuyordu' (İzgi,2000:65)

Devlet yöneticilerinin ve elçilerin kabulü sırasında yapılan törenlerde de müzik her zaman önemli bir yer tutmuştur. Wang Yen-Te seyahatnamesinde, Uygur hükümdarının verdiği bir ziyafet sırasında yer alan konserler ve sahne oyunundan söz eder. (Ögel,1988: 206; İzgi, 2000:66)

'Yuğ' kelimesi pek çok Türk devletinde olduğu gibi Uygurlarda da cenaze töreni anlamını taşımaktadır.(Kafesoğlu,1980:28). Cenaze(yuğ) törenlerinin kimi zaman müzik eşliğinde yapıldığı bilinmektedir.(Çoruhlu,1999:125) Toylarda da (düğünlerde) yemekli, müzikli eğlenceler yapılmıştır.(Ögel,1985c: 247)

Uygur Göç Destanı'nın İçerdiği Müzik Ögesi Bakımından Ele Alınışı

Uygurların 'Göç Destanı' kanaatimce, bu dönemde müziğin toplumsal yeri hakkında önemli bir ipucu içerir. Bu ayrıntıya geçmeden önce İslamiyet öncesi Türklerde destan kavramına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Destan kelimesinin sözlük anlamı, 'hikâye, efsane, masal' demektir. Halk edebiyatımızda da nazım şekillerinden biri 'destan' adını taşır. Türk adının geçtiği destanlar, tarihi fakat efsaneleşmiş kahramanlık olaylarını, tabiat, kâinat ve çeşitli toplumsal olayları anlatan manzum hikâyelerdir. Destanlarda bir milletin başından geçen çeşitli olaylar, felaketler, mutluluklar, yenilgi ya da başarıyla sonuçlanan savaşlar, o milletin dünyaya gelişi, insanların yaradılışı, büyük göçleri, ölümü gibi farklı konular işlenebilir. (Anadol ve diğerleri,2007:100; Türkkan ve Akış,2005:274). Kültür tarihi bakımından destanlar büyük önem arz etmektedir. (İnan, 1998:199) Efsaneleşmiş bu hikâyeler, içinden çıktıkları toplumun, genel özelliklerini, inanışlarını, göreneklerini, önem verdikleri konuları ortaya koymaları bakımından büyük önem taşırlar.

İslamiyet'ten önceki Türk destanları ana başlıklar altında: 'Yaradılış Destanı', 'Saka Destanı', 'Hun Oğuz Destanı', 'Köktürk Destanları', 'Siyenpi Destanı' ve 'Uygur Destanları' olarak belirtilebilir. Uygur Devleti'ni kuranlar arasında Moğolistan'ın kuzeyinde yaşayan On Uygurlar ve Dokuz Oğuz boyları yer alır. Bu nedenle Uygur destanları aynı zamanda Dokuz Oğuz- On Uygur Destanları olarak da adlandırılır. 'Türeyiş Destanı' ve 'Göç Destanı' Uygur destanları arasındadır. (Anadol ve diğerleri, 2007: 130)

'Türeyiş Destanı' gibi 'Göç Destanı' da sadece Uygurlar için değil, genel Türk kültürü için çok önemli bir yere sahiptir. Göç Destanı şöyle başlamaktadır:

'Uygur ilinde Hulin adlı bir dağ vardı. Bu dağdan Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıktı. Bir gece bu iki ırmak arasında gökten gök(mavi) bir ışık indi. Ağacın gövdesinde günlerce durdu. Bu süre içinde ağaçtan çok güzel musiki sesleri geliyordu.....' Destan bu ağacın gövdesinden çıkan 5 çocuğun Tanrı tarafından gönderildiğini, Uygurların onlardan birini hakan seçerek, onun önderliğinde yaptıkları büyük göçü anlatarak devam eder. (Anadol ve diğerleri, 2007: 131; Hey'et, 1996: 80; Öztürk, 1980:258-259) Burada dikkati çekmek istediğim nokta; su, ağaç, gök rengi ışık ve musiki dörtlüsünün ortasında Tanrı'nın gönderdiği hükümdarların hayat bulmasıdır. Uygur Göç Destanı'nın tam burası müziğin eski Türkler ve Uygurlardaki yerinin kavranması adına büyük önem arz eder. Destanın başlangıcı Türkler için kutsal nitelikteki simgeleri barındırmaktadır. Bu simgelerin Türk kültürü için önemi, Türk mitolojisindeki yerini belirtmek, 'müzik' adının burada anılmasının öneminin anlaşılması için son derece gereklidir. Bir Uygur destanında müziğin böylesi bir yerde anılmasının öneminin daha net şekilde anlaşılabilmesi için, müzik ögesinin destanda yan yana yer aldığı diğer öğeleri kısaca ele almakta yarar vardır:

Su/İrmak: Türklerde su kutsal özelliği olan bir unsur olarak dikkat çeker. Su ve su kaynakla-

rı her zaman önemli bir yere konmuştur.(Baykara, 2001:56) Örneğin Türk boylarından Kimekler İrtiş Irmağı'nı Tanrı olarak kabul ederlerdi. Barshanlılar da her yıl kutsal göllerini dolaşarak tören yaparlardı. Altaylılara göre ehli hayvanları yaratan ve onlara bereket veren sudur. Yeniseyliler ilahilerinde Tom ve Kem (Yenisey) Irmaklarını 'merhametli hakan' anlamına gelen 'kay-rakan' diye belirtmişlerdir. Başkurtlar bir gölde ya da nehirde ilk defa yıkanmak isterlerse elbise veya kuşaklarından bir iplik parçasını koparıp suya atarlardı. Bir köye yeni gelen geline 'hu köründürü' (su gösterme) denilen ve kadınlar tarafından yapılan bir merasim düzenlenirdi.(İnan,1953:491-492) Eski Türk inancına göre suların, ırmakların görünmeyen sahipleri vardır. Herodot Türkler için şu sözleri söylemiştir: 'Bir akarsuya tükürmek, elini akarsuda yıkamak Türklerin hiç yapmadığı şeylerdir ve başkalarının yapmasına da katlanamazlar. Zira ırmağa büyük saygı beslerler.(Tacemen,2001:350) Türk kozmonolojisinin temelinde bulunan Gök ve Yer/Su sembolik düzeneğinin izleri, tabiat ruhları çoğu eserde ve destanda kendini gösterir.(İnan,1972:21) Uygurlar için tabiat ruhlarının kutsallığı Şamanizm sonrasında da devam etmiştir. Bu ruhlara yer-su anlamına gelen yer-suv demişlerdir. Uygurların Kutlug Dağ Efsanesinde de yer ve su ruhlarının kutsallığından söz edilmektedir. (Kafesoğlu, 1995:290-291)

Ağaç: Ağaç simgesi Türk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Yeniden doğuş, bereket, iyilik gibi kavramlar ağaçla ilişkilendirilmiştir.

Türk dünyasında ağaç kültü, hayatı, ölümsüzlüğü, varlığı, gençliği, üç katmandan oluşan âlemi (yeraltı, yerüstü, gökyüzü) birbirine bağlamayı ifade etmektedir.(Ergun;2004:19) Türk destan ve hikâyelerinde ağaç, canlı, şuurulu bir varlık olarak kabul edilmektedir. Türk inancına göre ağaç, Tanrı'nın habercisidir.(Tacemen,2001:373) Tanrı'yla iletişim aracı olarak, kötü ruhları kovmak için, tabiat olaylarını yönlendirmek amacıyla, sağaltım törenlerinde, bereketi artırmak için, defin törenlerinde, 'ağaç' merkezi bir önem arz etmekteydi. Uygurlar için de ağaç çok önemli bir simge ve güç unsurudur. Uygurlarda ağaç, hükümdarlık simgesi ve ata ruhlarının makamı sayılmaktadır. Uygur mitolojisinin en önemli ağacı kayındır. Kayın Tanrı'nın ağacıdır. Eski Türk inanışlarına göre kayın, buldukları yerlerde insanların içine ferahlık verir, iyileştirir ve iyiliğe yönelir.(Çoruhlu,2002:117; Ergun,2004:197) Er Sogotoh Destanı'nda koruyu bir ruh olan Umay'ın yeryüzüne inerken iki kayın ağacını da beraberinde getirdiği yer alır. (Ögel, 1993:105) Uygurlarda şaman davulu, bu nedenlerle, genellikle kutsal sayılan kayın ağacından yapılmıştır. Kayın ağacı aynı zamanda Şaman davullarının üzerine resmedilmiştir. (Çoruhlu,2002:76; Ergun, 2004: 198) Şaman davulunun yapıldığı bir başka ağaç ise sedir ağacıdır. (Çoruhlu, 2002: 76) 'Dua ağacı'da denilen sedir ağacı, eski Türklerin inanışına göre, insanlara, hayvanlara canlılık verir. (Ergun, 2004: 232-233) Budizmi seçen Uygurlar, ağacın efsanevi gücüne ve olağan üstü işlevlerine inanmaya devam etmişlerdir. Manihaist Uygur inancında da dünya ağaca benzetilmektedir. (Ergun;2004:121)

Gök (mavi) renk: Türkler sadece yaşadıkları yeri değil, onun üzerindeki göğü de kendisinin bilmiştir.(Baykara, 2001:54) Ve göğün rengini çok sevmiş, kutsal saymışlardır. Türklerde mavi yani 'gök' rengi, kırmızı ve beyazla birlikte en önemli üç renkten birisidir. Hatta çoğu kaynak, göğü en önemli renk sayar. Mavi, kutsal göğün rengi, dünyanın ve varlığın sembolüdür. Gökyüzü, Tanrı'nın ululuk ve yüceliğinin simgesi ise, gök rengi (mavi) de gökyüzünün simgesidir. Gök rengi, eski Türkler için bir renk olmaktan çok daha derin anlamlar içerir.

Türkler için renkler ruh âlemini dolduran önemli sembollerdir. Ama renklerin rengi, renklerin en güzeli mavi, yani gök rengi olmuştur. Bütün güzelliklerin, bütün kutsallıkların mavi renkte toplandığı düşünülmüştür. (Ögel,1985a:57-59) Mavi renk, Türklerde doğu yönünün göstergesi ve göğün rengi olması nedeniyle gök unsuruna işaret eden çeşitli öğelerin simgesidir. Mavi, Gök Tanrı ya da gökteki ruhlarla ilişkilendirilmiştir. Uygur Türklerinde Buda ilahlarının saç ya da yüz-

lerinin rengi olarak bile mavi renk kullanılmıştır. (Çoruhlu, 2002:188) Türklere göre saygıdeğer çoğu şey gök rengindedir. (Ögel, 1984:459; Ögel, 1985a:59). Sadece Uygur Göç Destanı'nda değil, Uygur yazısıyla yazılmış Oğuz Destanı'nda da gök rengi yer alır: '*Ufukta gök bir kurt görünür.....*' (Ögel, 1984:459). Gök (mavi), kutsal ve mübarek bir renktir. Gök rengi aynı zamanda refahın ve bolluğun simgesi, tabiatın rengi (burada gök tanımına mavinin yanında yeşil de dahil edilir), güzelliğin sembolü olarak kabul edilir. (Ögel, 1984: 462-465-466) Göç Destanında mavi bir ışıktan söz edilir. Oğuz destanında da Türklerin 'ışığı' kutsal saydıkları belirtilmiştir. Ayrıca su ve ağacın da çok aziz olduğu Oğuz Destanı'nda da görülür. (Hey'et, 1996: 77)

Sözü edilen su, ırmak ve gök rengi, mavi (gök) ışık simgeleri yukarıda da belirtildiği üzere Türkler için kutsal, ayrıcalıklı, önemli ve vazgeçilmez olmuştur. Bu bilgiler ışığında Göç Destanı'nın başlangıcına tekrar göz atmakta yarar vardır: '*Uygur ilinde Hulin adlı bir dağ vardı. Bu dağdan Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıkardı. Bir gece bu iki ırmak arasında gökten gök (mavi) bir ışık indi. Ağacın gövdesinde günlerce durdu. Bu süre içinde ağaçtan çok güzel musiki sesleri geliyordu.....*' Uygur Göç Destanında dikkat çekilen diğer kültürlerin arasında müziğin kullanılması, Uygur döneminde müziğin yeri ve önemini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Uygur medeniyeti, İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinin içinde kültür, sanat, ticaret, siyaset, hukuk, bilim, teknik bakımından öne çıkmaktadır. Yaptıkları yenilikler, buluşlar, sanatsal ve bilimsel ürünler bulunduğu çağ içinde bir Türk devletinin konumunu sergilemek adına büyük önem taşır. Uygur Göç Destanı içinde müzik adının su, ağaç ve mavi (gök) renk gibi son derece önemli simgelerle birlikte anılması, müziğe verilen değer açısından son derece dikkat çekicidir.

Uygur medeniyetinden günümüze gelen belgeler, yeterince incelenmiş ve günümüz dillerine çevrilmiş değildir.(İzgi, 2000:23) Bu çalışma günümüz dillerine çevrilmiş belgeler, duvar resimleri, freskler, arkeolojik diğer bulgular, başka devletlerin (başta Çin olmak üzere) Uygurlar hakkındaki belgeleri ve Uygur devletini konu alan seyahatnameler esas alınarak yapılmıştır. Ancak böylesi büyük bir medeniyetin günümüze gelen belgelerinin hepsinin çevrilmesi son derece önemlidir. Siyasi, ticari, kültürel açılardan olduğu gibi sanatsal açıdan da bu son derece gereklidir.

Pek çok kaynakta Uygurlarda müzik yazısının kullanıldığı belirtilmekte, notaya bakarak çalan müzisyenlerden söz edilmektedir. Ancak söz konusu müzik yazıları tam olarak saptanabilmiş değildir. Uygurların çeşitli alfabeler kullandığı düşünüldüğünde, detaylı şekilde incelenmemiş belgeler arasında, Uygur müziği notalarını bulmak olası gözükmemektedir.

Tüm bu nedenlerden dolayı ve Türk tarihinin -özellikle uluslararası sahada- fazlasıyla öne çıkarılan savaşçı görünümünün yanında, kültürel zenginliklerinin de vurgulanması adına Uygurlar ve diğer Türk devletlerinin incelenmeyen belgelerini ele almak, incelenenleri tekrar gözden geçirmek, yorumlamak ve bir araya getirmek büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar:

1. Âli, Hazırlayan: M. Cumbur (1982). Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları. Ankara
2. Ak, A. Ş. (?). Türk Musiki Tarihi. Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş. Ankara
3. Anadol C., F. Abbasova, N. Abbaslı (2007). Türk Kültürü ve Medeniyeti. Bilge Karınca Yayınları. İstanbul

4. Aslanapa, O. (1992). İslamiyet'ten Önce Türk Sanatı – Türk Dünyası El Kitabı. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara
5. Barthold, W. (1947). *Türklerde ve Moğollarda Defin Meselesine Dair*. Çeviren: A. İnan. Belleten. Cilt:XI Sayı: 43. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
6. Baykara, T. (2001). Türk Kültür Tarihine Bakışlar. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 252. Ankara
7. Bozkurt, F. (2005). Türklerin Dili. Kapı Yayınları. İstanbul.
8. Budak, O. A. (2006). Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi. Phoenix Yayınevi. Ankara.
9. Caferoğlu, A. (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul
10. Çeçen, A. (2003). Türk Devletleri. Fark Yayınları. Ankara.
11. Çoruhlu, Y. (1997). Lotus İkonografisi ve Uygur Sanatında Lotus. UO ÖTKK 4-7 Eylül 1989. Ankara
12. Çoruhlu, Y. (1999). Türk Sanatında görülen Hayvan Figürleri. III. Uluslararası Türk Kongresi Bildirileri 25-29 Eylül 1993. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. I. Cilt. Ankara
13. Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Anahtarı. Kabalıcı Yayınevi. İstanbul.
14. Dinler Tarihi Ansiklopedisi Eski Dinler/Şamanizm ve Musevilik. (1999). Medya Ofset. İstanbul.
15. Divitçioğlu, S. (2006). Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara
16. Drury, N. (1996). Şamanizm ve Şamanlığın Öğeleri. Çeviren: E. Şimşek. İstanbul.
17. Eberhard, W. (1944). *Türkistan Seyahatnamesi*. Belleten. Cilt: VIII Sayı: 29 Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara
18. Eberhard, W. (1996). Çin'in Şimal Komşuları. Çev: Nimet Ulutuğ. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Seri – No:9a. Ankara
19. Ergun, P (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara.
20. Esin, E. (1985) Türk Kültür Tarihi - İç Asya'da Erken Safhalar. Ankara.
21. Esin, E. (2006). Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu. Kabalıcı Yayınevi. İstanbul.
22. Gazimihal, M.R. (1975). *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız* Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dergisi Yayını 15. Ankara
23. Gelişim Hachette (1992). Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi. Le Livre De Paris S.N.C. Biblio Club de France, Hachette et cie & Interpres Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul
24. Gömeç, S. (?) Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü. Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş. Ankara
25. Grolier International Americana Encyclopedia (1993). Cilt 12. Medya Holding A.Ş. İstanbul.
26. Grousset, R. (1980). Bozkır İmparatorluğu – Attila/Cengiz/Timur. Çeviren: M.Reşat Üzmen. Ötügen Yayınevi. İstanbul
27. Hey'et, C. (1996). Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış. Yazıldığı Yıl: 1838. Türkiye Türkçesine Çeviren ve Hazırlayan: M. Müderriszade. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. Yayınlar Dairesi Başkanlığı. Türk Dünyası Edebiyatı / 44. Ankara
28. İnan, A. (1926). Türk Şamanizmi Hakkında- Türk Yurdu. Makaleler ve İncelemeler Cilt I. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. TTK Yayınları. C4. (1998) Ankara.
29. İnan, A (1953). Türklerde Su Kültü İle İlgili Gerçekler. Makaleler ve İncelemeler Cilt I. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. TTK Yayınları. VII Dizi.Sa.51. (1998) Ankara.
30. İnan, A. (1998). Milli Tarihimiz ve Destanlarımız – Milli Kültür Tarihi Araştırmaları Bakımından Destanlarımızın Önemi. Makaleler ve İncelemeler Cilt II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. TTK Yayınları. Ankara.
31. İnan, A (1972). Tarihte Bugün ve Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar. Ankara.
32. İzgi, Ö. (2000). Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi – sayı:26-1. Ankara
33. Kafesoğlu, İ (1980). Eski Türk Dini. Kültür Bakanlığı Yayınları: 367. Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi:12. Ankara.
34. Kafesoğlu, İ. (1995). Türk Milli Kültürü. Boğaziçi Yayınları 13. Baskı. İstanbul.
35. Kaygısız, M. (2000). Türklerde Müzik. Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti. İstanbul.
36. Laszlo, F. (1950). *Dokuz Oğuzlar ve Gök Türkler*. Çev. H.Eren. Belleten. Cilt: XIV Sayı: 53 Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara

37. Ligeti L. (1946). Bilinmeyen İç Asya. (Çeviren: S. Karatay). İstanbul.
38. Mackerras, C. (1968). The Uighur Empire 744-840, According to The T'ang Dynastic Histories. Canberra.
39. Ögel, B. (1951). *Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükselişi Devri*. Belleten Dergisi. XIX. Türk Tarih Kurumu. Ankara
40. Ögel, B. (1985a). Türk Kültür Tarihine Giriş I – Türklerde Köy ve Şehir Hayatı. (Göktürklerden Osmanlılara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:638 Kültür Eserleri Dizisi:46. Ankara.
41. Ögel, B. (1985b). Türk Kültür Tarihine Giriş II – Türklerde Ziraat Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:638 Kültür Eserleri Dizisi:46. Ankara.
42. Ögel, B. (1985c). Türk Kültür Tarihine Giriş III – Ev Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:638 Kültür Eserleri Dizisi: 638/46. Ankara.
43. Ögel, B. (1985d). Türk Kültür Tarihine Giriş IV – Yemek Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:638 Kültür Eserleri Dizisi:46. Ankara.
44. Ögel, B. (1985e). Türk Kültür Tarihine Giriş V – Türklerde Giyecek ve Süslenme (Göktürklerden Osmanlılara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:638 Kültür Eserleri Dizisi:46. Ankara.
45. Ögel, B. (1984). Türk Kültür Tarihine Giriş VI – Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:224 Kültür Eserleri Dizisi:13. Ankara.
46. Ögel, B. (1988). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları No:46 İstanbul
47. Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi I. 2b Ankara.
48. Ögel, B. (2001). Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2170. Ankara
49. Ögel, B. (2003). Türk Kültür Tarihi – Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi – sayı:42-4. Ankara
50. Özden, D. (2006). Uygur Karızlarına Yolculuk. Kaynak Yayınları:438. Analiz Basım Yayın Tasarım Ltd. Şti. İstanbul
51. Öztürk, A. (1980). Çağlar İçinde Türk Destanları. İstanbul
52. Saray, M. (2000). Türklerde Din ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. Üç Basım Reklam Tanıtım Ltd. Şti. Ankara
53. Şerafettin, T. (1990). Türk Kültür Tarihi. Bilgi Yayınevi. Ankara
54. Tacemen, A. (2001). Türk Kimliği. Niğde Üniversitesi Yayınları No:10. Tekten Ofset. Niğde
55. Taşağıl, A. (2004). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları. . Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Dizi – Sayı:206. Ankara
56. Tekin, T. (1962) *Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıl Dönümü Dolayısıyla*. Belleten Dergisi. Türk Tarih Kurumu. Ankara
57. Tuğlacı, P. (1986). Mehterden Bandoya. Cem Yayınevi. İstanbul
58. Türkdoğan, O. (2004). Türk Tarihinin Sosyolojisi. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul.
59. Türkkan, M., Akış, B. (2005). Türkçe Sözlük. Gendaş A.Ş. İstanbul
60. Türkmen, N. (2001). Ortaasya Türkmen Halıları ile Tarihi Anadolu Türk Halılarının Ortak Özellikleri. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara
61. Uçan, A. (2000). Geçmişten Günümüze Günümüzden Geçmiş Türk Müzik Kültürü. Müzik Ansiklopedisi Yayınları. Ankara
62. Uluğtuğ, N. (1996). Çin'in Şimal Komşuları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Seri. No:9a. Ankara.
63. Yoloğlu, G. (1999). Türklerin Aile Merasimleri. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara

İnternet Kaynakları:

64. Donat, Y. Tanrı Dağı'nın Eteklerinde. <http://www.arsiv.sabah.tr/2006/07/23/yaz27-50-112.html> (Erişim: Kasım 2008)
65. İzgi, Ö. Turfan Uygurları Kültürü Hakkında Bazı Düşünceler. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/10.php> (Erişim Aralık 2008)
66. <http://www.turksh.cri.cn.htm>
67. http://www.istiklalgazetesi.com.tr/new_page_7.htm. İstiklal Gazetesi. 26. Sayı Eylül 2006

Özet

Uygurlar, Türk ve dünya tarihi için çok önemli bir uygarlıktır. Günümüze ulaşan belgeler ve çeşitli bulgular, gün ışığına çıkarılan ve çıkarılmayı bekleyen pek çok özelliği Uygurları eşsiz bir yere koymaktadır. Yerleşik yaşama geçerek gerçekleştirdikleri ilerlemeler, farklı dinlerin kültürel girdileri, pek çok dil bilen, çeviriler yapan bilginler, değişik alfabelerle yazılmış binlerce eser, kütüphaneler, matbaa, hukuk, ticaret, ipekler, dokumalar, saraylar, altın, gümüş, bakır, demir ustalıkları, dünyanın en önemli tarihi harikalarından biri olan karızlar, tapınakların, mabetlerin duvarlarındaki eşsiz resimler, heykeller ve Uygurların yaşamında vazgeçilmez yeri olan müzik...

Bu çalışmada Uygurların kültürel zenginlikleri incelenmiştir. Çeşitli alanlardaki gelişimlerine dikkat çekilen Uygurların müzik kültürü detaylı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada ilk kez 'Uygur Göç Destanı' müzikal öğeler içermesi bakımından incelenmiş; destanda bulunan öğeler içinde yer alan müziğin, adının geçtiği diğer unsurlarla birlikte ne kadar önemli ve kutsal bir yere konduğu tespit edilerek, vurgulanmıştır

Anahtar Kelimeler: Uygurlar, Müzik, Türk Müziği, Türk Kültürü, Müzik Kültürü

Abstract

THE GREAT UYGHUR CIVILISATION AND THE UYGHUR MUSIC CULTURE

The Uyghurs are a very significant civilisation for the Turkish and world history. The documents and the various findings that come until today, many several features explored and waiting to be explored are placing the Uyghurs in a unique position. The progresses they have realized by switching to permanent settlement, cultural inputs of different religions, the savants who spoke many languages, made translations, thousands of works written in various alphabets, libraries, printing house, law, commerce, silks, textiles, palaces, gold, silver, copper, iron artifacts, the karizes which are one of the most significant wonders of the world, the unique pictures, statues on the walls of temples, shrines and music occupying an indispensable place in the lives of the Uyghurs ...

In this study the cultural wealth of the Uyghurs have been examined. The music culture of the Uyghurs whose developments in various different fields have been accentuated, has been handled in detail. Moreover, in this research, the "Uyghur Exodus Epic" has been examined regarding the musical elements it covers, it has been determined that music had taken place in the significant symbols present in the epic therefore, it has been determined and accentuated that music had been placed in a very important and sacred position nearby the other elements where it is mentioned.

Key Words: Uyghurs, Music, Turkish Music, Turkish Culture, Music Culture